

Час, що вийшов з ладу: український презентизм і його глухий кут

Денис Семенов ¹

Анотація: Автор застосовує концепцію «режиму історичності» Франсуа Артога та поняття Райнгарта Козеллека про асиметрію досвіду й очікування для аналізу сучасного досвіду часу — від глобального «зникнення майбутнього» після 1989 і 2008 років до конфігурацій презентизму в Німеччині, Польщі, Угорщині та Росії. На цьому тлі окремо розглянуто український випадок: колапс горизонту очікування під час повномасштабного вторгнення й пов'язане з ним гарячкове, монологічне конструювання минулого. Автор доходить висновку, що український презентизм, попри свою закономірність, є тупиковим і потребує заміни на ширшу, інклюзивну історичну рамку, орієнтовану на майбутнє відбудови.

Ключові слова: режим історичності, презентизм, Франсуа Артог, Райнгарт Козеллек, горизонт очікування, політика пам'яті, історична травма, Україна, повномасштабне вторгнення, національна ідентичність

Події останніх місяців — включно з польсько-українським конфліктом і енергією радості, яку викликало анонсування будівництва національного пантеону в Україні — змусили згадати історіософську концепцію, яка з'явилася 2003 року у книзі «Régimes d'historicité: présentisme et expériences du temps» (Режими історичності: презентизм і досвід часу) видатного французького історика Франсуа Артога. Концепція, на жаль, не перекладена ані українською, ані навіть російською мовою, а англійський її переклад з'явився лише 2015 року. Як на мене, вона допоможе пояснити те, що відбувається сьогодні, а також те, що відбувалося учора, себто в безпосередньому минулому, яке ще не встигло стати історією.

Презентизм «в собі»

Отже, спочатку теорія. Головне поняття Артога — «режим історичності» (régime d'historicité): спосіб, у який те чи інше суспільство пов'язує між собою минуле, теперішнє й майбутнє, а також те, як воно артикулює ці категорії в мисленні та діях. Артог пише:

¹ Денис Семенов — політичний філософ і незалежний дослідник з Києва. Випускник історичного факультету Дніпропетровського національного університету та аспірантури ДНУ за спеціальністю «Соціальна філософія та філософія історії», він тривалий час займався політичними технологіями та консультуванням, управлінням виборчими кампаніями та консалтингом для політичних партій і благодійних організацій в Україні. Автор телеграм-каналу https://t.me/weird_ontology.

Поняття режиму історичності, може допомогти нам історично дослідити наші стосунки з часом. Історично, тобто рухаючись крізь кілька часів одночасно, вводячи в дію теперішнє та минуле, або радше минуле у множині, якими б далекими вони не були у просторі та часі... Це евристичний інструмент, який може допомогти нам краще зрозуміти не сам час — усіх часів чи всього часу — а головним чином моменти кризи часу, які виникають щоразу, коли спосіб, у який артикуються минуле, теперішнє та майбутнє, більше не здається самоочевидним. (Hartog 2015, 16)

Відтак презентизм, за Артогом, — це назва режиму історичності, який поступово утвердився в західних суспільствах з другої половини ХХ століття і остаточно оформився після 1989 року: такого способу переживання часу, за якого теперішнє перестає бути просто однією з трьох часових категорій поряд з минулим і майбутнім і натомість починає підпорядковувати їх собі, ставати єдиною точкою відліку, з якої й минуле, й майбутнє конструюються заново — щодня, за потребою. Артог пише далі:

Чи не склалася з того часу дещо інша конфігурація, в якій відстань між простором досвіду та горизонтом очікування розтягнулася до своєї межі, до точки розриву? У результаті, виробництво історичного часу ніби призупинено. Можливо, саме це породжує сьогодинське відчуття постійного, невловимого та майже нерухомого теперішнього, яке, тим не менш, намагається створити свій власний історичний час. Це так, ніби немає нічого, крім теперішнього, як неосяжна смуга води, що неспокійно брижить. Тож чи варто нам говорити про кінець або вихід з сучасності, з тієї конкретної часової структури, яку ми називаємо сучасним режимом історичності? Ще зарано говорити. Але ми точно можемо говорити про кризу. «Презентизм» — це назва, яку я дав цьому моменту та сьогодинському досвіду часу. (Hartog 2015, 18)

Що було до того? До того був модерний режим історичності. Між 1789 і 1989 роками. Це був режим, орієнтований на майбутнє: горизонт очікування випереджав простір досвіду, історія мислилася як прогрес, а сенс теперішнього визначався тим, куди воно рухається.

Формула німецького історика Райнгарта Козеллека — «чим менший досвід, тим більше очікування» — описує саме цю асиметрію. І Французька революція, і весь модерний проєкт були підпорядковані логіці «попереду»: майбутнє випромінювало сенс і виправдовувало жертви теперішнього. Козеллек писав:

Однобоке тлумачення цієї асиметрії (між простором досвіду та горизонтом очікування — Д.С.) та зведення її лише до вузького розуміння незворотного прогресу було лише першою спробою осмислення нової доби як якісно нового часу. «Прогрес» став першим воістину історичним поняттям, в якому було виражено часову розбіжність між досвідом та очікуваннями. (Козеллек 2005, 366)

Презентизм починається саме з поступового вичерпання цієї віри в майбутнє. Дві світові війни, крах великих ідеологічних проєктів модерності, а насамкінець — падіння Берлінської стіни 1989 року, яке поховало сам образ комунізму як «майбутнього революції», остаточно позбавили модерний режим його опори.

Але презентизм, наполягає Артог, це не просто відсутність майбутнього — це позитивна, самодостатня конфігурація часу. Він виникає з трьох напрямків одночасно: з боку споживчого суспільства, яке живе циклом миттєвого виробництва й миттєвого

споживання — зображень, новин, товарів, — і в якому цінність ставиться не на тривкість, а на ефемерність; з боку кризи майбутнього — безробіття, крах держави добробуту, розчарування 1970-х після революційних сподівань 1968 року (від гасла «все й негайно» до «no future» за лічені роки); і з боку вибуху пам'яті й спадщини — того самого моменту, коли суспільство, втративши віру в майбутнє, з тривогою кидається зберігати, музеєфікувати, каталогізувати все, що загрожує зникнути.

Саме цей останній момент — центральний для Артога. Презентизм не означає забуття минулого; навпаки, він супроводжується безпрецедентним культом пам'яті, спадщини, комеморації, генеалогії.

Але це минуле вже не працює за логікою *historia magistra vitae* (минуле як джерело прикладів і уроків для майбутнього) — воно перетворюється на предмет теперішньої турботи, теперішнього боргу, теперішнього обов'язку пам'ятати. І, відповідно, слугує цілям теперішнього.

Так само й майбутнє не зникає повністю — воно повертається у формі принципу застереження, відповідальності перед ненародженими поколіннями, екологічної тривоги, — але це вже не той відкритий, надихаючий горизонт модерну, а тягар, загроза, ризик, від якого теперішнє мусить себе захищати.

Ми не запозичуємо в минулого мудрість і не прямуємо назустріч майбутньому — ми в боргу і перед тими, хто був до нас (обов'язок пам'ятати, каяття, зняття строків давності для злочинів проти людяності), і перед тими, хто буде після нас (принцип застереження, відповідальність за планету). І минуле, і майбутнє в результаті існують лише як проєкції потреб самого теперішнього — воно ніколи насправді не залишає власних меж.

Презентистське теперішнє одночасно є і всім, і майже нічим. Воно всеохопне — немає нічого, крім нього, воно поглинуло минуле й майбутнє. І водночас воно крихке, нестабільне, позбавлене тривкості — «тиранія миттєвого», приречена на негайне забуття, на постійне заміщення наступним «зараз». Саме тому це теперішнє, попри всю свою уявну самовпевненість — грандіозні музеї, безкінечні списки світової спадщини, — насправді тривожне: воно намагається історизувати себе заздалегідь, побачити себе вже минулим ще до того, як стане минулим, ніби рятуючись від нестерпної невизначеності самої події.

Сучасний презентизм, на думку Артога, — це не гедоністичний, безтурботний «культ моменту» на кшталт епікурейського чи стоїчного присвячення теперішньому (Марк Аврелій, Горацій) чи навіть гетевського «дух не дивиться ні назад, ні вперед, лише теперішнє — наше щастя». Той давній презентизм був способом звільнення від тягара часу. Наш — навпаки: ми постійно озираємося і назад, і вперед, обтяжені пам'яттю й відповідальністю, просто ніколи фактично не полишаючи власного теперішнього як точку відліку.

Сам факт, що ми змушені описувати наш досвід часу через поняття кризи, розриву, боргу й невизначеності, а не через поняття прогресу чи спадкоємності, для Артога вже є симптомом того, що стара напруга між «простором досвіду» і «горизонтом очікування», яка століттями рухала історичний час модерну, або зникла, або дійшла до точки розриву — і саме в цій точці ми, за його словами, «впізнаємо самих себе».

Презентизм у контексті: глобалізація та після неї

Це не абстрактна теорія позаминулого десятиліття. Ми й самі живемо в умовах того зсуву режиму історичності, який остаточно сформувався приблизно навколо 1989 року, і формулу Козеллека тут варто не просто повторити, а обернути: якщо модерн визначався тим, що «чим менший досвід, тим більше очікування», то наш час можна описати дзеркально — чим менші очікування, тим наполегливіше суспільство звертається до історичного досвіду. У режимі, що склався після 1989-го, майбутнє і пов'язані з ним очікування геть зникли — і причина цього цілком конкретна: досвід руйнації комунізму, передостаннього великого наративу людства, накладений на пам'ять про дві світові війни та появу ядерної зброї, яка назавжди зробила саме поняття «прогресу» двозначним.

Важливим елементом цього зникнення майбутнього стало чергове виголошення «кінця історії» Френсісом Фукуямою: зв'язок між крахом комуністичного режиму й уявленням про остаточно оптимальність ліберально-демократичного порядку лише поглиблював антифутуристичну перспективу — якщо історія вже завершилась, то попереду нема куди рухатись, є лише адміністрування вже досягнутого. Від колишнього, розлогого дискурсу майбутнього — того, що колись охоплював навіть освоєння космосу, — залишились переважно екстраполяції теперішнього в завтра, і майже всі вони жахливі: зміна клімату, скорочення чисельності дітей, втрата робочих місць унаслідок технологічного прогресу. Майбутнє з обіцянки перетворилося на список ризиків, якими потрібно керувати.

Нік Срнічек і Алекс Вільямс риторично запитували:

Куди поділося майбутнє? Воно панувало у наших мріях протягом більшої частини ХХ століття. На політичних горизонтах лівих множилися образи звільнення, що часто виростали зі з'єднання політичної влади народу з потенціалом технології, що розкріпає. Від нових світів, де не буде праці, до космічного комунізму радянської доби, від афрофутуризму з його торжеством синтетичної та діаспорної природи чорної культури до постгендерних сподівань радикального фемінізму — колективна уява лівих перевершувала найсміливіші сьогоднішні мрії. (Срнічек, Уільямс 2019, 9)

Паралельно з цим у різних куточках світу почали спалахувати конфлікти, що коренилися не в проєктах майбутнього, а в інтерпретаціях давнини й національності — югославська війна, руандійський геноцид, чеченська війна, карабаський конфлікт. Минуле й майбутнє в результаті стали похідними теперішнього: минуле перетворилося на суто політичний інструмент, яким підкріплюють ту чи іншу позицію просто зараз, а дискурс майбутнього значно зубожів — якщо раніше йшлося про умовний космос, точніше про дослідження космічного простору, то тепер ідеться хіба що про управління ризиками й збереження того, що вже є.

Показово, що навіть Євросоюз, який створювався в модерну добу з величезними амбіціями побудувати неконфліктний континент зі стабільним демократичним порядком, ці амбіції якщо не втратив, то відсунув на маргінес — головним залишилися процедури та їх чітке дотримання.

Показовий і інший приклад — проєкт Горбачова з перетворення комуністичного Союзу на конфедерацію незалежних держав із демократизованим малим і середнім бізнесом при одержавленому великому, фактично за китайським зразком. Він був приречений уже тому, що виявився нерелевантним епосі: це був черговий футуристичний, наздоганяючий проєкт — недарма першою мегаілюзією, яку

проголосив Горбачов, було «прискорення» (акселерація, як сказали б зараз послідовники Срінічека і Ланда), — подібний до того, який колись провадив Хрущов.

Але вся ця модерністська парадигма не знаходила відгуку в масах. Куди простішим і знайомішим виявився імпульс повернення до національностей, національних витоків і традицій — у тому числі економічних: недарма прямо напередодні українського референдуму на популярних листівках з опорою на цифри йшлося про те, що Фінляндія, яка колись вийшла зі складу Росії, досягла висот в економіці й рівні життя. Гасло було доволі примітивним з погляду економічної теорії, але воно працювало.

Показово, що вибір на користь національного будівництва тоді ще не був вибором національної автаркії: глобалізація залишалася гаслом, а віра трималася на тому, що виправити ситуацію вдасться співробітництвом із «правильними» націями Заходу, а не з такими самими колишніми республіками. Презентизм на пострадянському просторі тоді робив лише перші кроки.

Ситуація різко поглибилася з падінням другого гранд-нарративу планети — ліберального — у 2008 році, того самого, який нібито остаточно утвердився наприкінці 80-х вустах дуже популярного тоді Фукуями. Усього через двадцять років сталася криза, під час якої банки були врятовані, а безліч бізнесів реального сектору, малих і середніх, зникли: ліберальна оповідь остаточно втратила довіру, і, крім національного нарративу, суттєвих альтернатив майже не залишилося.

Був, щоправда, сплеск «визвольного» нарративу — коли після економічної кризи спалахнули численні, передусім ліві рухи: Occupy Wall Street, Podemos, площа Тахрір. Але з ними була одна велика проблема: експлуатуючи риторику визволення від тиску держав, корпорацій, диктатур, а часом усього відразу, вони не пропонували скільки-небудь чіткого бачення майбутнього навіть у принципах — а отже, не мали продуктивного виходу.

Характерно, що від зникнення майбутнього страждали не лише ліві, а й праві рухи — досить згадати «жовті жилети» у Франції; отже, річ тут не суто в лівій чи правій частині спектра. Проблема глибша: відсутність бачення майбутнього, яке давало б зрозумілу й більш-менш реалістичну обіцянку. А вигадати нову обіцянку непросто — усі великі обіцянки кращого життя в модерні вже були використані: ліберальна, соціалістична, навіть фашистська, адже й «тисячолітній Райх» був по-своєму модерною обіцянкою. Доводиться приміряти старі костюми із шафи — приміром, анархістський, який ніколи й ніде не перемагав сам по собі, хіба що в поєднанні з фашизмом. Зараз він у лібертаріанській версії активно експлуатується технофеодалами на кшталт Кертіса Ярвіна і Пітера Тіля як мало не офіційної ідеології.

Наступною поворотною точкою, що лише зміцнила нарративи національної закритості, стала пандемія коронавірусу 2020 року. Дискурс майбутнього, сам горизонт очікування, звузився до мінімуму й став екстремально похмурим, майже катастрофічним. Ланцюжки постачань були порушені, відносини між державами, якщо й не зіпсувалися, то обросли новими, жорсткішими кордонами.

Головною ж жертвою всього цього процесу став історизм — здавалося б, очевидна теза «минуле — минуло»: визнання того факту, що воно відбулося з тодішньою ментальністю й тодішніми розумовими звичками, які ми можемо засуджувати, але змушені прийняти як історичний факт, бо такими тоді були люди. Ця теза сьогодні більше не працює. Про історизм забули, тому що минуле тепер конструюється виключно під поточні політичні потреби.

Строкатий презентизм: Східна Європа

Утім, єдиного «презентизму» не існує. Те, що Артоґ описав як одну діагностичну категорію — розчинення минулого й майбутнього в самодостатньому теперішньому, — на практиці розпадається на цілком різні, часом протилежні конфігурації, залежно від того, яка держава, з якою метою і якими інструментами працює з часом. Презентизм не універсальний і не єдиний — він строкатий, і саме ця строкатість вислизає з поля зору, коли теорію застосовують надто абстрактно.

Німеччина демонструє модель, яка взагалі найменше схожа на класичний презентизм: тут держава свідомо культивує не забуття, а протилежність — «гарячу», незагоєну пам'ять, яка щодня інституційно відтворюється саме для того, щоб обмежувати теперішнє, а не звільняти його від минулого. Провина не розчиняється в байдужому «зараз» — вона юридично й культурно заморожена як джерело моральної легітимності держави. І саме тому найгостріша сьогодняшня криза цієї моделі — «Historikerstreit 2.0» — стосується не забуття, а протилежного питання: чи не стала сама доктрина незмінної, сингулярної провини занадто закам'янілою, щоб витримати зіткнення з новими вимогами пам'яті — постколоніальною, палестинською, мультидирекційною. Німецький випадок — це презентизм навпаки: держава, яка боїться не пам'ятати забагато, а пам'ятати недостатньо правильно.

Польща обирає інший шлях — інституціоналізацію минулого як інструмента національної консолідації через окремих, потужний державний орган (Інститут національної пам'яті), що поєднує архів, слідство й публічну політику в одній структурі. Тут минуле не заморожене назавжди, як у Німеччині, а активно мобілізоване — то проти комуністичного спадку, то проти сусідів, коли йдеться про Волинь. Держава тут стає немовби «понтіфіком» (термін Габрієля Моно), який «освячує» канонічну версію історії як для поляків, так і (намагається) для сусідів. Показово, що ця мобілізація настільки сильна, що здатна паралізувати найпрагматичніші, найактуальніші геополітичні розрахунки — навіть підтримку воюючої України, союзника у смертельно важливій війні, — і загальмувати вимогу визнати «правильну» версію подій вісімдесятирічної давнини. Це модель, у якій минуле не слугує теперішньому, а диктує йому умови, часто на шкоду самому теперішньому.

Угорщина йде ще далі за Польщу в одному конкретному вимірі — юридичній фіксації: замість окремого відомства вона вписала конкретну, деталізовану версію історії просто в текст конституції, убезпечивши її від демократичного перегляду на покоління вперед. Але зміст цієї версії принципово інший, ніж польський чи німецький: це не самообмеження, як у Німеччині, і не консолідація через засудження ворога, як у Польщі, а витончена конструкція невинності — конституційне стирання власної державної відповідальності за Голокост через оголошення 1944–1990 років суцільним періодом «чужинної окупації». Це презентизм у найпарадоксальнішій формі: сучасна політична доцільність, потреба уникнути визнання провини, заднім числом переписує саму структуру історичного часу, оголошуючи неприємні десятиліття юридично «такими, що не належать» до історії нації.

Росія, нарешті, доводить усі ці тенденції до їхньої найтемнішої, найнебезпечнішої точки. Тут держава не просто консолідує націю через минуле, як Польща, і не просто захищає свою невинність, як Угорщина, — вона конституційно оголосила себе одноосібним власником «історичної правди», криміналізувала будь-яке відхилення від офіційної версії, фізично знищила незалежну інституцію пам'яті

(«Меморіал») і, зрештою, перетворила цю юридично закріплену міфологію на пряме знаряддя збройної агресії проти сусідньої держави. Якщо в Німеччині минуле обмежує теперішнє, у Польщі й Угорщині — обслуговує його, то в Росії минуле озброєне: перетворене з предмета пам'яті на буквальный бойовий ресурс.

Разом ці чотири моделі показують, наскільки оманливою є сама ідея єдиного «презентистського часового режиму», яку намагався описати Артоґ. Одна й та сама категорія — інтенсивна, майже нав'язлива зайнятість минулим у теперішньому — виявляється спроможною породжувати і найбільш самокритичну, найбільш демократичну культуру пам'яті у світі (Німеччина), і найбільш авторитарну, войовничу її інструменталізацію (Росія), а між ними — ціла шкала проміжних, по-своєму послідовних варіантів (Польща, Угорщина). Строкатість тут не побічний ефект — це доказ того, що минуле ніколи не «зникає» і не «розчиняється» саме по собі; воно завжди конструюється, питання лише в тому, ким, для чого і якою ціною.

Український тупик

Якщо додати Україну до цієї галереї, стає очевидно, що вона не вписується в жодну з чотирьох уже описаних моделей — і саме тому заслуговує на розгляд як окрема конфігурація, а не як варіація на тему. Німеччина обмежує теперішнє через незагоєне минуле. Польща й Угорщина мобілізують минуле на службу теперішньому — на консолідацію нації чи конструювання невинності. Росія озброює минуле, перетворюючи його на знаряддя агресії проти сусіда. Україна ж перебуває в докорінно іншому стані: тут не минуле визначає структуру часу, а сам горизонт майбутнього обвалився майже до нуля, залишивши по собі не порожнечу, а екзистенційний імператив — «маємо перемогти» — цілком позбавлений змістовного наповнення, того образу життя-після, яким Козеллек визначав горизонт очікування.

Сприйняття часу в сучасній Україні чимось нагадує метафору так званого «часу Еона» з «Логіки сенсу» Жюльєна Дельоза:

Хронос — це теперішнє, яке тільки одне і існує. Він перетворює минуле і майбутнє на два своїх орієнтованих виміри так, що ми завжди рухаємося від минулого до майбутнього — але лише тією мірою, якою моменти сьогодення йдуть один за одним усередині приватних світів чи приватних систем. Еон — це минуле-майбутнє, яке в нескінченному розподілі абстрактного моменту безупинно розкладається в обох сенсах-напрямах відразу і завжди ухиляється від сьогодення. Бо сьогодення не може бути зафіксовано в Універсумі, зрозумілому як система всіх систем чи ненормальна множина. Лінія Еона протистоїть орієнтованій лінії сьогодення, що "регулює" в індивідуальній системі кожен сингулярну точку, яку вона вбирає. Лінія Еона перескакує від однієї доіндивідуальної сингулярності до іншої і всіх їх відновлює — кожен в кожній. Вона відновлює всі системи, дотримуючись фігур номадичного розподілу — де кожна подія одночасно і вже в минулому, і ще в майбутньому, і більше, і менше одразу, завжди день до і дня після — всередині поділу, який змушує їх спілкуватися між собою. (Делёз Ж., 1998, 111)

Тобто йдеться про ситуацію, коли минуле і майбутнє віддаляються від нас із неймовірною швидкістю. За ідеєю Дельоза, саме в цій ситуації має народжуватися сенс. Але справді сенс не народжується — принаймні, ми не бачимо його безпосереднього народження. Сенс не йде далі збереження нації як духовного суб'єкта, який живе на

відповідній території й ще трохи залишається на утримання внутрішньої єдності цієї нації, оскільки цього потребують цілі захисту від ворога.

На початку війни в масовій свідомості жевріло сподівання, що все повернеться і стане так, як було до повномасштабної агресії. Але поступово це сподівання зникло. З іншого боку, зникли й дискурси майбутнього — розмірковування про принципово інші стани суспільства після війни, якими сьогодні займаються хіба що окремі інтелектуальні групи. Запити на відновлення, по суті, структурно повторюють довоєнні прагнення чиновництва; змінюються лише цифри. Майбутнє як конструкт відсутнє в актуальному дискурсі будь-якої влади — інституціоналізованої, економічної, медійної чи громадської.

Більше того, влада мовчазно наполягає на тому, що практики олігархічної стадії розвитку суспільства залишаться і після війни — про це свідчить її неприязнь до спроб форматування країни під західні вимоги, якими живе антикорупційна спільнота. Майбутнє намагаються малювати хіба що нові лідери українського Сходу та Півдня, але, якщо придивитися, цим майбутнім тут виявляється добре забуте минуле з гаслами епохи Януковича — і на тлі ідеологічного хаосу останніх десяти років таке «минуле в майбутньому» (future-in-the-past) цілком може бути електорально привабливим.

Усе це не втома від майбутнього, як в артогівському презентизмі, і не гарячкове компенсаторне прискорення очікування, як бувало в модерних мобілізаційних режимах ХХ століття, — це радше колапс самого механізму, за якого дія триває не завдяки уявленню про завтра, а всупереч його відсутності; стан, структурно ближчий до «скороченого майбутнього» з психології травми, ніж до будь-якої категорії теорії історії.

На цьому тлі Україна веде відчайдушну роботу з минулим — з енергією, яку краще було б спрямувати на інші цілі. З множинної і суперечливої історії висмикується монологічна й однозначна версія. Ідентичність, яка справді є основою нації, розуміється вже не як сума різних ідентичностей у єдиному громадянстві, а як продовження суто етнічної ідентичності, у радикальних варіантах підсиленої мовою й православною релігією. Таке трактування ідентичності виявляється у поваленні й усуненні пам'ятників, у створенні міфів про ключові історичні постаті.

Цей тренд презентистський за своєю суттю — майбутнє в ньому не відіграє жодної ролі, натомість політизоване минуле дедалі більше визначає теперішнє. Він стикається та конфліктує з польською та угорською версіями презентизму, які, хоч і є іншими за змістом, фактично виявляються дзеркальними, а з російською версією веде справжній «гарячий конфлікт».

Від польської та угорської ситуацій, утім, є істотні відмінності. По-перше, це не «понтифікат» і не конституційно інституціоналізований образ минулого: до Конституції «правильна» версія історії не внесена, а Українському інституту національної пам'яті за функціями далеко до польського — це радше велика піар-кампанія на гроші платників податків, тоді як польський інститут має цілу низку повноважень, включно зі слідством.

По-друге, в українському варіанті презентизму первинна роль належить громадянському суспільству: саме воно активно підштовхує владу до тих чи інших кроків, користаючись хронотопним вакуумом — коли майбутнє мовчить, а недавнє минуле, часи незалежності, певним чином дискредитоване. Саме це робить український презентизм ближчим до західної «культури скасування» і Woke-руху загалом, ніж до інших версій презентизму.

По-третє, презентистський поворот, який можна спостерігати в Україні щонайменше з 2024 року, доволі відчутно суперечить поточній українській стратегії

інтеграції до європейських і євроатлантичних структур. Поведінка України щодо власної історії часом здається «антиєвропейською», хоча Євросоюз водночас цілком спокійно ставиться і до польського «понтіфікату», і до конституційного презентизму Угорщини. Однак, на відміну від цих країн, Україна наразі перебуває в статусі кандидата, а не повноцінного члена.

У будь-якому разі не можна стверджувати, що поточний презентизм — це вигадка якихось активістів чи їхня стратегія здобуття влади. Звісно, владні амбіції в активістів є — та й політики мріють про владну експансію, бо влади ніколи не було забагато. Але річ не в цьому.

Український презентизм — це цілком закономірна реакція на зсув режиму історичності, що загострився під час повномасштабного вторгнення. Коли майбутнє пішло, а найближче минуле збанкрутувало, цей вакуум заповнює міфологізована історія. Певній частині соціуму вона дає енергію для дії заради дії в теперішньому — до моменту, «коли ми переможемо». Вона не має нічого спільного із сухими викладками, об'єктивністю та «свободою від оцінки» фахових історичних праць. Натомість вона діє в логіці героїчного часу Ахілла: постаті боротьби за незалежність потрібні зараз, у теперішньому, як джерело легітимності опору, а не як предмет холодного історичного розбору. А протистояння, наприклад, польському «понтіфікату», сформованому в мирний час, сприймається як ще одна гібридна війна і навіть як продовження тієї самої війни з Росією.

Тож якщо шукати місце України на спільній шкалі — вона не є ані «гарячою» пам'яттю на кшталт німецької, бо не самообмежується провинною, ані інструменталізованою консолідацією на кшталт польської чи угорської, бо позбавлена стабільного горизонту, заради якого консолідується, ані тим паче озброєним минулим на кшталт російського, бо в українському випадку саме теперішнє, а не минуле, є фронтом. Це радше кейс, у якому категорія майбутнього — та сама, з якої, за Козеллеком, народжується сам історичний, «модерний» час, — тимчасово вийшла з ладу, залишивши по собі гранично інтенсивне, зобов'язане і минулому, і невизначеному завтра, але майже не здатне уявити його змістовно теперішнє.

Утім, український презентизм, хоч і обґрунтований та цілком зрозумілий на цьому етапі, так само, по суті, не має перспектив в українському суспільстві.

По-перше, він знаходить підтримку далеко не в усіх категоріях населення: принаймні частина фронтовиків активно його не сприймає — почасти через те, що це державний пафос і офіційна ідеологія, яка розходиться з реаліями фронту, почасти через несприйняття окремих історичних постатей.

По-друге, диктат однієї «правильної» версії історії стикається із цілком дзеркальними версіями: образно кажучи, умовному Бандері протистоїть умовний Ватутін. Обидві версії є презентизмами — конструюванням минулого на догоду потребам сьогодення. І те, що наразі домінує умовно «патріотична» версія, не повинно породжувати ілюзій: щойно небезпека російського вторгнення переміститься з переліку головних питань бодай у режим очікування, питання версій історії знову вийде на порядок денний. А оскільки економічна ситуація різко не покращиться, це питання може постати доволі гостро — аж до перегляду сьогоденних рішень. Суть тут не лише в наявності множинних версій міфологізованої історії, а й у регіональних ідентичностях, які єдина версія історії практично нівелює. Якщо вони раптом прокинуться, це матиме величезні наслідки — електоральні, дискурсивні та інші.

По-третє, ця тема знову ж таки суперечить руху до ЄС — не за буквою, а за духом, тим більше, що поєднується з небажанням еліти поліпшувати ситуацію з антикорупцією та верховенством права. Дії в символічній сфері та у сфері національних меншин рано чи пізно стануть каменем спотикання не лише у відносинах із найближчими сусідами, а й із Брюсселем.

Оптимальним виходом із тупика українського презентизму була б побудова широкої рамки історичного нарративу, яка так чи інакше поєднувала б усі значущі постаті, чітко розмежовувала б відносини із сусідами, а увагу зосереджувала б на найближчому майбутньому — відбудові й творенні, якщо не нових, то принаймні оптимальних соціальних форм. Але момент для цього не надто слушний.

Презентизм прогресує в усьому світі, і навіть у далекій Америці можливі громадянські конфлікти довкола, наприклад, пам'яті про полководців Півдня та їх використання в сучасній політичній боротьбі. Ані польська, ані угорська, ані навіть російська версія презентизму нікуди не зникає.

Оптимальний сценарій розв'язання українських проблем потребуватиме від еліти надзусиль — тим більше, що поточна версія презентизму вже, як то кажуть, поставлена на усталені рейки. Утім, можливо, вони ведуть у нікуди.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Hartog, F. (2015) *Regimes of historicity: presentism and experiences of time*. (Trans. by S.Brown.) Columbia University Press
- Делез, Ж. (1998). *Логика смысла* (Я. Свирський, Пер.). Раритет; Деловая книга.
- Козеллек, Р. (2005). *Минуле майбутнє: Про семантику історичного часу* (В. Швед, Пер.). Дух і Літера.
- Срничек, Н., Вильямс, А. (2019). *Изобретая будущее: Посткапитализм и мир без труда* (Н. Охотин, Пер.). Strelka Press.